

Голові спеціалізованої вченої ради
Д 64.600.06 при Харківському
національному медичному університеті
МОЗ України професору В.А. Огнєву
61022, м. Харків, проспект Науки, 4

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора медичних наук, професора
Даниленка Георгія Миколайовича на дисертаційну роботу
Салієва Андрія Юрійовича на тему «Вікові особливості трансформації
функціонального стану осіб командного складу з проявами
гіпертонічної хвороби першої стадії», представлену на здобуття
наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю
14.02.01 - гігієна та професійна патологія
до спеціалізованої вченої ради Д 64.600.06 при Харківському
національному медичному університеті МОЗ України.**

Актуальність теми. Ефективність навчальної та бойової діяльності військових підрозділів багато в чому визначається компетентністю військових керівників, їх спроможності приймати сміливі, нестандартні рішення, наполегливо домагатися їх виконання, використовуючи найсучасніші, результативні стилі взаємодії з підлеглими. Праця військового керівника пов'язана з переробкою великого обсягу різноманітної інформації, необхідністю прийняття відповідальних, швидких і точних рішень, постійним збереженням готовності до екстрених дій. В той же час, серед шкідливих виробничих чинників, здатних чинити несприятливий вплив на серцево-судинну систему, все більшої уваги потребує феномен функціонального перенапруження, який виникає, перш за все, в умовах стійкого психоемоційного стресу, що і є провідною ознакою діяльності військового керівника.

Відповідно до моделей психоемоційного стресу, які запропоновані R.Karasek і T. Theorell в 1990 році, найбільш суттєвим прогіпертонічним впливом характеризується робота, коли високі психологічні вимоги

виникають в умовах обмеженої можливості прийняття самостійних рішень. Зазначеній моделі у значній мірі відповідає професійна діяльність військового керівника. Але в поточний час проблема стрес індукованої артеріальної гіпертонії, або гіпертонії робочого місця вивчена переважно на цивільному контингенті. Початкові ж її прояви, особливо серед військових, досліджені явно недостатньо.

Саме тому дисертаційне дослідження А.Ю.Салієва, яке присвячене розробці рекомендацій щодо збереження працездатності та здоров'я військових керівників на основі виявлення змін їх психофізіологічних функцій в залежності від віку та рангу слід вважати актуальним і своєчасним.

Зв'язок теми дисертації з державними й галузевими програмами.

Дисертаційна робота є фрагментом науково-дослідних робіт ДУ «Інститут медицини праці НАМН України» «Закономірності впливу емоційної складової особистості на успішність прийняття рішень при виконанні операторської діяльності» (№ держреєстрації 0110U000303); «Монотонія в операторській діяльності» (№ держреєстрації 0113U001439).

Наукова база дослідження представлена Військово-медичним клінічним центром професійної патології особового складу Збройних Сил України та лабораторним відділом 10-го регіонального санітарно-епідеміологічного управління (військова частина А0972).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертаційній роботі.

Дисертантом визначено шість завдань, зміст і послідовність викладення яких віддзеркалюють логіку досягнення мети. Логічно обґрунтовані об'єкт, предмет та методи дослідження відповідають паспорту спеціальності «гігієна та професійна патологія». Використання сучасних методів досліджень, а саме: бібліосемантичного, гігієнічних, медико-психологічних, психофізіологічних, статистичного та концептуального моделювання – забезпечило репрезентативність отриманих даних та обґрунтування висновків і практичних рекомендацій. Дисертаційне дослідження ґрунтується на

аналітичному аналізі наукових джерел (206 джерел, із них 50 – латиною). У дослідження було залучено 60 військовослужбовців (основна група) та 168 цивільних управлінців (група порівняння). У процесі професіографічних, функціонально-діагностичних, психологічних та психофізіологічних досліджень проведено 60158 вимірювань.

Таким чином, наведені у дослідженні дані та встановлені закономірності є достовірними, а висновки та рекомендації випливають з них.

Наукова новизна, теоретичне та практичне значення отриманих результатів. До числа результатів роботи, які мають ознаки наукової новизни, належать:

- наукове обґрунтування та розробка комплексної програми збереження працездатності військовослужбовців керівного складу, що передбачає використання комплексних рекомендацій в галузі психології та фізіології праці, ергономіки, гігієни, медицини і охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів, з відображенням сучасних уявлень щодо профілактики розвитку надмірної напруги у військових керівників різного віку;

- визначення структури професійної діяльності військового керівника (командира) і оцінки впливу інформаційного фактору небезпечності ситуації при здійсненні управлінської діяльності офіцерів різного віку на напруженість праці військових керівників;

- визначення особливостей діяльності військових управлінців в штатних та екстремальних ситуаціях та перелік професійно значимих якостей військових управлінців;

- аналіз впливу управлінської діяльності військових керівників на формування певних рис особистості, зокрема, макіавеллізму, моральності та гуманності.

Результати дослідження Ю.А.Салієва мають суттєве **практичне значення**, яке полягає в тому, що вони стали основою розробки комплексної програми збереження працездатності військових керівників різного віку. Апробація запропонованого комплексу профілактичних заходів, спрямованих

на нормалізацію функціонального стану, профілактику розвитку стресу та втоми, підтримку високої ефективності праці військових керівників, довела його ефективність.

На підставі отриманих під час дослідження даних видано методичні рекомендації «Збереження працездатності військовослужбовців керівного складу різного віку, працюючих в умовах постійної дії стрес-чинників» затверджених Центральним військово-медичним управлінням Збройних сил України, використання якого дозволяє запропонувати шляхи подолання прояву компонентів хронічної втоми, ознак порушення функціонального стану з можливим розвитком або прогресуванням соматичної патології.

Матеріали дисертаційної роботи **впроваджено** в практичну роботу 4 лікувальних та навчального закладів, що підтверджено актами впровадження.

Загальна характеристика роботи. Дисертаційна робота Ю.А.Салієва побудована за традиційною схемою і складається із анотації, вступу, огляду літератури, розділу щодо об'єктів та методів досліджень, 3 розділів власних досліджень, висновків, списку літератур, 16 таблиць, 18 рисунків та 5 додатків. Робота написана в науковому стилі українською мовою, її оформлення відповідає вимогам ДСТУ. Обсяг роботи становить 225 сторінок тексту комп'ютерного набору (152 сторінок основного тексту).

У вступі автор наводить наукове обґрунтування актуальності дослідження, визначає його мету та завдання, наводить узагальнену інформацію щодо наукової новизни, практичного значення роботи, особистого внеску здобувача, рівнів впровадження результатів наукових досліджень, апробації та опублікування результатів у наукових фахових виданнях.

У першому розділі проаналізовані дані наукової літератури, на підставі чого проведено аналіз особливостей професійної діяльності військових керівників в сучасних умовах. Проаналізовано особливості впливу чинників діяльності військових керівників на їх функціональний стан та рівень

працездатності. Звернено увагу, що виняткову роль в формуванні нервово-емоційної напруги, появу перенапруги, а згодом до розвитку певних захворювань військових керівників відіграє психоемоційний стан у поєднанні із особистісними, індивідуально-типологічними та психодинамічними якостями. На підставі аналізу сучасних літературних даних автор цілком справедливо доводить важливість дослідження професійно-важливих якостей в віковому аспекті.

У другому розділі охарактеризовані дані стосовно об'єкта і методів досліджень. Дисертантом проведене професіографічне дослідження діяльності (1440 вимірювань), функціонально-діагностичні (720 вимірювань) та психофізіологічні дослідження (960 вимірювань) у динаміці знаходження у клініці 60 військових керівників та аналіз даних історій хвороб 9215 військовослужбовців за 2011-2015 рр. у Військово-медичному клінічному центрі професійної патології, що треба вважати репрезентативною вибіркою для проведення аналізу, формулювання висновків та рекомендацій. При цьому був використаний арсенал сучасних методів досліджень, які є повністю адекватними як меті, так і сформульованим завданням дисертаційної роботи. Отримані дані оцінювалися відповідно до вимог діючої нормативної документації.

Результати власних досліджень представлені 3 розділами дисертаційної роботи.

У третьому розділі наведені дані проаналізовано структуру професійної діяльності військового керівника. Встановлено, що характерна для військовослужбовця робота в складних, відповідальних і несподіваних ситуаціях вимагає наявності у високорозвиненого самоконтролю, вмінь не піддаватися дії найрізноманітніших стрес-факторів, швидко і творчо аналізувати поточну оперативну ситуацію з тим, щоб з'ясувати причини її появи і своєчасно прийняти відповідне рішення для усунення чинників ризику, впевнено провести заходи реагування. Визначено комплекс факторів оточуючого середовища, що формують напруженість праці військовослужбовців

різного віку, які виконують свої професійні обов'язки на керівних виявлено посадах.

На підставі узагальненої оцінки зв'язків між окремими компонентами інформаційного середовища та показниками напруженості праці виявлено суттєву відмінність структури кореляційних зв'язків у досліджених вікових групах військових керівників, що може свідчити про якісні особливості механізмів психофізіологічного реагування на різних етапах професійної досконалості військовослужбовців.

Аналіз результатів проведених досліджень у *четвертому розділі* дозволив виявити особливості структури психологічних характеристик у військовослужбовців керівного складу різного віку.

В результаті проведеного аналізу професійної діяльності військових керівників в різних умовах виконання ними службових обов'язків виділено низку професійно важливих якостей, які сприяють успішності його роботи, а також детермінують формування значного психоемоційного напруження. На підставі дослідження структури зв'язків впливу окремих складових хронічної втоми та зниженого функціонального стану на інтенсивність відчуття дії певних елементів інформаційного фактору у військових керівників різного віку, доведено наявність неоднакових механізмів підтримки роботи системи: військовий управлінець ↔ середовище.

За результатами проведеного структурного аналізу госпіталізації військовослужбовців керівного складу у *п'ятому розділі* автором проаналізовано вплив захворюваності на гіпертонічну хворобу на їх психофізіологічний стан. Встановлено, що хворі на гіпертонічну хворобу I стадії молодшої групи достовірно краще реагують на проведення лікування особливо за показниками запізненого типу реакції у порівнянні з особами старшої групи не залежно від інтенсивності інформаційного навантаження, що віддзеркалилось після лікування у суттєво кращій точності реакцій при високому інформаційному навантаженні (в 1,3-1,6 рази) при порівнянні результатів цих груп не залежно від типу реакції. З наростанням

когнітивного навантаження відмічається однотипне закономірне зниження надійності операторської діяльності для обох груп при краще вираженому рівні надійності діяльності у військовослужбовців старшої групи. Проведене дослідження показало наявність значних відмінностей в формуванні функціонального стану в залежності від особистісних характеристик і рівня емоційного вигорання у військових керівників різного віку. Виявлені вікові особливості зв'язку функціонального стану з комплексом психологічних якостей у військовослужбовців при наявності у них захворювання на гіпертонічну хворобу I стадії та після її лікування.

Проведене наукове обґрунтування комплексної програми збереження працездатності військовослужбовців керівного складу передбачає використання наукових рекомендацій в галузі психології і фізіології праці, ергономіки, гігієни, медицини і охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів, з відображенням сучасних уявлень щодо профілактики розвитку надмірної напруги у військових керівників різного віку.

Дисертаційна робота завершується **висновками**, які повністю відповідають результатам проведених досліджень.

Зважаючи на викладене, правомірно зробити висновок про те, що дисертаційна робота Ю.А.Салієва виконана на високому науковому рівні, а обсяг проведеного дослідження відповідає поставленій меті й окресленим завданням. Наукові положення й висновки впливають із проведених досліджень, логічно обґрунтовані й аргументовано доведені. Достовірність результатів підтверджена шляхом опрацювання даних методами статистики.

Висновки дослідження та практичні рекомендації впливають із наведеного у дисертації науково-аналітичного матеріалу і об'єктивно відбивають його зміст, наукові факти й виявлені закономірності.

Повнота представлення результатів в друкованих працях.

За темою дисертаційного дослідження опубліковано 13 наукових праць, 7 статей у фахових наукових виданнях, затверджених МОН України (в тому числі 1 стаття видана в науковому періодичному виданні, що цитується в

Scopus, Mudlayn, Publayn, Index Medicus та входить до переліку наукометричних видань), 5 тез в матеріалах науково-практичних конференцій та методичні рекомендації.

Оцінка ідентичності змісту автореферату і основних положень дисертації. Автореферат дисертаційного дослідження Ю.А.Салієва повністю відображає зміст дисертації, відповідає головним її положенням, оформлений згідно з вимогами ДАК України. Зміст автореферату та основних положень дисертаційної роботи є ідентичними. Під час ознайомлення з текстом дисертації плагіату не виявлено.

Зауваження

Дисертаційне дослідження є цілком самостійною завершеною науковою працею, в якій вирішено конкретне наукове завдання в галузі гігієни. Проте під час рецензування дисертаційної роботи виникли дискусійні питання, а саме:

1. Наскільки межа у 40 років є психофізіологічно значущою для проведення медико-профілактичних заходів серед військовослужбовців?

2. За рахунок яких психофізіологічних механізмів відбувається суттєве зменшення істерії, психопатії та емоційного вигорання у військовослужбовців «старшої» групи?

3. Які форми впровадження структурно-функціональної схеми застосування профілактичних та реабілітаційних заходів спрямованих на нормалізацію функціонального стану, профілактики розвитку надмірної напруги, підтримку високої працездатності військовослужбовців командного складу з проявами гіпертонічної хвороби I стадії найбільш ефективні?

Вказані дискусійні питання та зауваження в цілому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи Салієва А.Ю. та не знижують наукову, теоретичну та практичну цінність дисертації.

ВИСНОВОК

Дисертаційна робота Салієва Андрія Юрійовича «Вікові особливості трансформації функціонального стану осіб командного складу з проявами гіпертонічної хвороби першої стадії», що представлена на здобуття

наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю 14.02.01 – «гігієна та професійна патологія», є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, виконаною на сучасному науково-методичному рівні, яка має нове вирішення наукової задачі – обґрунтування заходів збереження здоров'я та працездатності військовослужбовців керівного складу Збройних сил України, які хворіють на гіпертонічну хворобу першої стадії за результатами всебічного аналізу вікових особливостей трансформації їх функціонального стану.

За ознаками актуальності, наукової новизни, практичної значущості, методологічним рівнем, повнотою викладення результатів дослідження в опублікованих працях робота відповідає вимогам до дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата наук, зазначеним у п. 11 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 та Постановою Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. № 656 «Деякі питання реалізації статті 54 Закону України «Про вищу освіту»», а її автор – Салієв Андрій Юрійович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю 14.02.01 – «гігієна та професійна патологія».

Офіційний опонент,

доктор медичних наук, професор
директор Державної установи «Інститут охорони
здоров'я дітей та підлітків НАМН України»

Г.М. Даниленко
Г.М. Даниленко